

Katarzyna Dembska

UMK Toruń

**ROLA GRY JEZYKOWEJ W TWORZENIU OKREŚLEŃ PROSTYTUTEK
I KOBIET LEKKICH OBYCZAJÓW
(NA MATERIALE WSPÓŁCZESNEGO JEZYKA ROSYJSKIEGO)**

Zapoczątkowany w 1985 roku proces *pieriestrojki* w ZSRR stał się swoistą forpocztą dla szeroko rozumianej *glasnosti* (jawności). Stopniowe przemiany obejmowały jednak nie tylko system polityczny i gospodarkę kraju, ale również sam język rosyjski, w którym wyraźnie zaczęła odzwierciedlać się nowa rzeczywistość pozajęzykowa. Społeczeństwo rosyjskie wypowiedziało wojnę skostniałemu, zbiurokratyzowanemu językowi okresu sowieckiego i chętnie korzystało z możliwości mówienia i pisania na tematy jeszcze do niedawna objęte tabu. Znaczącą rolę w tworzeniu tego nowego, bardzo żywego i dynamicznie rozwijającego się języka, odgrywał żargon. Szczególną popularność zyskał żargon młodzieżowy, choć nie sposób pominąć również wpływu żargonu więziennego. Warto zaznaczyć, że do dziś badacze współczesnego języka rosyjskiego kontynuują dyskusję nad tym problemem. Niektórzy bowiem oddają palmę pierwszeństwa żargonowi więziennemu, inni natomiast - młodzieżowemu¹. Pomimo tych „waśni” sam fakt roli żargonu w *pieriestrojce* języka rosyjskiego jest bezsporny, co potwierdzają również dalsze rozważania zawarte w niniejszym artykule.

Wspomniana już rzeczywistość pozajęzykowa charakteryzowała się natomiast znacznym wzrostem swobód obywatelskich, zmianami norm obyczajowych oraz zniesieniem cenzury.

Jednym z pojawiających się na stronach publicystyki i literatury rosyjskiej tematów była między innymi prostytutka, która w ostatnich latach stała się w Rosji bardzo popularną profesją. Zważywszy jednak na jej „bogate tradycje”, nie należy się temu dziwić. Nawet wojna, jaką wypowiedziała jej w 1917 roku władza komunistyczna nie była bowiem w stanie zachwiać fundamentami tego „fenomenu”. prostytutka funkcjonowała niezależnie od

sytuacji politycznej kraju. Bardziej lub mniej jawnie - nigdy jednak nie odstąpiła swego pola działania. O ile lata 60. XX wieku były okresem „podziemnej” działalności prostytutek, o tyle następna dekada charakteryzowała się już jej znacznym rozpowszechnieniem - szczególnie na terenie wielkich miast. Nie była to jednak rewolucja seksualna w stylu zachodnim. Ta bowiem nastąpiła pod koniec lat 80., na co wpływ miało niewątpliwie chylenie się ku upadkowi systemu komunistycznego. Wówczas to nad prostytutką, jako dobrze prosperującą i wciąż rozwijającą się gałęzią gospodarki wolnorynkowej, opiekę „roztoczyły” grupy przestępcze. Kryzys ekonomiczny lat 90. spowodował jeszcze silniejszy wzrost zjawiska i liczba prostytutek na ulicach rosyjskich miast (szczególnie Moskwy) gwałtownie wzrosła.

Nie dziwi więc fakt, że temat coraz częściej gościł na łamach rosyjskiej prasy. Pojawiła się nawet opinia o prostytutce jako ważnym elemencie stymulującym rozwój gospodarczy i źródle zasilającym budżet państwa². Środowiska medyczne natomiast były na alarm: wzrastała liczba zachorowań na AIDS i choroby weneryczne. To wszystko sprawiło, że zaczęto rozważać legalizację prostytutki.

Problem ten, jako pewnego rodzaju „choroba socjalna” Rosji wciąż co jakiś czas powraca i stanowi obiekt zainteresowań - nie tylko socjologicznych, ale również językoznawczych.

Jednym z aspektów badań są, na przykład określenia prostytutek: te już istniejące w języku rosyjskim i nowe - pojawiające się wraz z jego dynamicznym rozwojem.

Należy jednak podkreślić, iż proces ten dotyczy także kobiet lekkich obyczajów - nie tylko prostytutek sensu *stricto*. Obydwa pojęcia są wprawdzie często utożsamiane, lecz różnicy między nimi można upatrywać choćby w - tak charakterystycznym dla prostytutek - elemencie „handlowym”. Prostyytucja bowiem to swoista „transakcja handlowa”, działanie w celach zarobkowych. Kobiety lekkich obyczajów natomiast często i chętnie wступują w związki intymne bez celu zarobku i same wybierają partnera, na co najczęściej nie mają wpływu prostytutki. „Lekkość obyczajów” więc to raczej stan ducha (choć nierozzerwalnie związany ze sferą fizyczną), podczas gdy prostytutka ma charakter profesji, ale omawiając problematykę określeń prostytutek nie sposób pominąć wyrażen dotyczących kobiet lekkich obyczajów. Tym bardziej, że w wielu wypadkach jedna i ta sama nazwa odnosi się zarówno

do prostytutki (kobiety zajmującej się prostytutką), jak i właśnie kobiety lekkich obyczajów (chętnie i często wyrażającej zgodę na seks niekoniecznie w celach zarobkowych).

Warto podkreślić, iż najbogatszego i najbardziej zróżnicowanego materiału leksykalnego do badań dostarcza wspomniany już żargon. Głównie młodzieżowy, co można tłumaczyć otwartością tej grupy społecznej na wszelkie zmiany, niechęcią do wyrażenia sztampowych oraz pragnieniem „odpoważnienia” języka. W efekcie doprowadza to do wykorzystania elementów ironii, humoru i gry językowej, która w tworzeniu określeń prostytutek i kobiet lekkich obyczajów odgrywa niebagatelną rolę.

Gra językowa to szczególny rodzaj przekształceń, swoiste „krzywe zwierciadło”³. Należy jednak pamiętać, że zawsze jest to przekształcenie zamierzone, wprowadzone w konkretnym celu.

T. Szczerbowski twierdzi, iż grę językową cechują trzy podstawowe elementy: „strategia formy fonicznej, strategia reinterpretacji etymologicznej i strategia intertekstualna”⁴. Najczęściej jednak bywa łączona z pojęciem kalamburu. I nie jest to skojarzenie bezpodstawne. Wśród rosyjskich określeń prostytutek i kobiet lekkich obyczajów, które zawierają elementy gry językowej dominują właśnie kalambury. Szczególnie dwa typy: takie, które powstały w oparciu o wieloznaczność słów oraz te, których podstawę stanowi podobieństwo brzmieniowe (paronimy)⁵. Przykładami pierwszych są wyrażenia:

домохозяйка⁶ - żartobliwie o prostytutce która świadczy usługi u klienta. W znaczeniu głównym: gospodyni domowa. Określenie pochodzi z żargonu młodzieżowego;

кожа⁷ - ironicznie o prostytutce i kobiecie lekkich obyczajów. W znaczeniu głównym: skóra. Występuje zarówno w żargonie młodzieżowym, jak i więziennym;

подстилка⁸ - pogardliwie i grubiańsko o kobiecie lekkich obyczajów. W znaczeniu głównym: ściółka. Określenie pochodzi z żargonu więziennego.

Przytoczone powyżej wyrażenia są neologizmami semantycznymi, które powstały głównie w wyniku różnego rodzaju swobodnych asocjacji. Już na ich przykładzie widać jednak zróżnicowanie stylistyczne i emocjonalne określeń prostytutek i kobiet lekkich obyczajów. Są to bowiem zawsze leksemy o dużym ładunku ekspresji. Są wśród nich zarówno wyrażenia grubiańskie (nawet wulgarne), jak i eufemizmy. Pierwsze pozwalają

ujawniać wprost pogardliwy stosunek do zjawiska prostytucji (z usług prostytutek korzysta się chętnie, ale w zasadzie gardzi się nimi i ich ocena w oczach społeczeństwa jest bardzo niska). Drugie natomiast - ten stosunek i samą „niepożądaną” (w wielu środowiskach wciąż objętą tabu) treść kamuflują i łagodzą.

Nie bez znaczenia jest także wspomniana już wcześniej rola żargonu. Najczęściej bowiem nazwy prostytutek i kobiet lekkich obyczajów we współczesnym języku rosyjskim mają swe źródła bądź w żargonie młodzieżowym, bądź więziennym (lub występują zarówno w jednym, jak i drugim, ponieważ te dwa typy żargonu przenikają się nawzajem znajdując następnie zastosowanie w żargonie ogólnym⁹).

Na tym etapie analizy można więc wyróżnić dwie często występujące cechy opisywanych określeń: potężny ładunek emocjonalny oraz źródło żargonowe.

Drugi typ kalamburu, tj. paronimy, ilustrują natomiast przykłady:

цырва¹⁰ (por.: wulgaryzm *кырва*) - żartobliwie o kobiecie lekkich obyczajów. Wyrażenie pochodzi z żargonu więziennego;

тутка¹¹ (por.: rzeczownik *проститутка*) - żartobliwie o prostytutce. Określenie pochodzi z żargonu młodzieżowego;

прокурсетка¹² (por.: oznaczający prostytutkę eufemizm *профурсетка*) - ironicznie o prostytutce i kobiecie lekkich obyczajów. Wyrażenie jest rozpowszechnione w żargonie ogólnym (slangu).

Gra językowa to jednak nie tylko kalambury. Wiele z nazw prostytutek i kobiet lekkich obyczajów we współczesnym języku rosyjskim powstała również na drodze żartobliwych lub ironicznych kontaminacji, na przykład:

институтка¹³ (*институтка* - wychowanka instytutu + *проститутка*) - żartobliwie, lecz ironicznie o prostytutce. Wyrażenie jest rozpowszechnione w żargonie ogólnym;

тётка¹⁴ (oznaczający prostytutkę eufemizm *мёлка* + rzeczownik *мётка* - ciotka) - żartobliwie o kobiecie lekkich obyczajów. Wyrażenie pochodzi z żargonu młodzieżowego;

чеханка¹⁵ (eufemizmy *чеханка* - prostytutka + *чехол* - prezerwatywa) - żartobliwie o prostytutce. Określenie pochodzi z żargonu więziennego.

W tworzeniu omawianych wyrażeń nie bez znaczenia jest także wpływ języków obcych - szczególnie języka angielskiego, który na stałe zagościł w żargonie młodzieżowym. Stąd właśnie we współczesnym języku rosyjskim takie neologizmy leksykalne, jak:

фрилавка¹⁶ (por.: *free love* - wolna, nieskrępowana miłość) - żartobliwie o kobiecie lekkich obyczajów,

czy też:

дивайн¹⁷ (por.: *divine* - boski) - żartobliwie i wyjątkowo pochlebnie o prostytutce.

Ostatni przykład funkcjonuje co prawda w języku rosyjskim jako wyraz nieodmienny, ale warto w tym miejscu wspomnieć, iż w przypadku modyfikowanych zapożyczeń z języków obcych najczęściej przypisywane są im właściwości morfologiczne wyrazów rosyjskich - głównie zdolność odmiany przez przypadki. I tak, rzeczownik *фрилавка* jest już klasycznym przykładem włączenia do deklinacji rzeczownikowej na -a/-я (*фрилавка, фрилавки, фрилавке, фрилавку, фрилавкой, фрилавке*).

Za element gry językowej można również uznać proces rekatoryzacji gramatycznej pod względem żywotności i nieżywotności. Wśród omawianych nazw są bowiem takie neosemantyzmy, które w swym znaczeniu głównym są nieżywotne, w znaczeniu prostytutek natomiast uzyskują status żywotnych, na przykład:

грелка¹⁸ - żartobliwie i ironicznie o prostytutce i kobiecie lekkich obyczajów. W znaczeniu głównym: termofor. Wyrażenie pochodzi z żargonu młodzieżowego;

липучка¹⁹ - żartobliwie o kobiecie lekkich obyczajów. W znaczeniu głównym: lep, przylepiec;

мочалка²⁰ - pogardliwie i grubiańsko zarówno o prostytutce, jak i kobiecie lekkich obyczajów. W znaczeniu głównym: gąbka. Wyrażenie występuje w żargonie więziennym i młodzieżowym.

Efekt gry językowej uzyskały także określenia, które powstały w wyniku różnych modyfikacji słowotwórczych, transformacji lub stylizacji wyrażen już istniejących w języku rosyjskim:

легкотрудица²¹ - żartobliwie i ironicznie o kobiecie lekkich obyczajów specjalizującej się w seksie oralnym. Złożenie z sufiksacją od wyrażen *лёгкий* (lekki) i *труд* (praca). Wyrażenie występuje w żargonie więziennym i młodzieżowym;

сверхурочница²² - żartobliwie o zamężnej prostytutce. Wyrażenie występuje w żargonie więziennym i młodzieżowym i jest motywowane przymiotnikiem *сверхурочный* - nadliczbowy;

дневная/вечерняя бабочка²³ - żartobliwie i ironicznie o prostytutce. Indywidualizmy będące parafrazą eufemizmu *ночная бабочка* (prostyutka), dokonaną przez autora w celu podkreślenia niejako „całodobowej” działalności prostytutek;

вафлентина защечкина²⁴ - o kobiecie chętnie wyrażającej zgodę na akt seksualny, szczególnie oralny. Żartobliwa stylizacja na żeńskie imię i nazwisko. Wyrażenie pochodzi z żargonu młodzieżowego i jest motywowane eufemizmem *вафля* (męski organ płciowy), imieniem żeńskim *Валентина* oraz rzeczownikiem *щёки* - policzki.

Wśród określeń prostytutek i kobiet lekkich obyczajów we współczesnym języku rosyjskim można spotkać i takie, które łączą w sobie kilka elementów gry językowej. Przykład tego procesu stanowi choćby przytoczony już rzeczownik *прокурсетка*. Niewątpliwie ma on właściwości paronimu, ale jest to również żartobliwa kontaminacja wyrażenia *прокурор* (prokurator) i eufemizmu *профурсетка*.

Z przytoczonego materiału leksykalnego wynika także, iż znaczącą rolę w tworzeniu charakteryzowanych określeń odgrywa we współczesnym języku rosyjskim komizm. Staje się on częstym elementem gry językowej i w dużej mierze łagodzi niską konotację omawianych wyrażen. Jego udział może być też związany z faktem, iż gra językowa ma charakter zamierzony: w tym przypadku jej celem jest - między innymi - ośmieszenie i złagodzenie wstydliwego zjawiska, jakim jest prostytutcja.

Należy jednak pamiętać, iż komizm nie jest stałą częścią składową gry językowej. Skala ekspresywności tego rodzaju wyrażen jest bowiem szeroka i żart jest tylko jedną

z możliwości, choć - w przypadku omawianych leksemów - wykorzystywaną często i chętnie.

Przeprowadzona w niniejszym artykule analiza nie wyczerpuje obszernego tematu. Zasygnalizowane problemy mogą jednak stanowić podstawę dalszych, bardziej wnikliwych prób opisu zjawiska gry językowej: nie tylko w kontekście określeń prostytutek i kobiet lekkich obyczajów, ale w odniesieniu do całości systemu leksykalnego współczesnego języka rosyjskiego.

Katarzyna Dembska

ROLA GRY JĘZYKOWEJ W TWORZENIU OKREŚLEŃ PROSTYTUTEK
I KOBIEŃ LEKKICH OBYCZAJÓW
(NA MATERIALE WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA ROSYJSKIEGO)

Streszczenie

Język rosyjski okresu po *pieriestrojce* prezentuje duże tempo zmian i obfitość procesów językowych. Wśród nich na plan pierwszy wysuwa się wpływ żargonu (głównie młodzieżowego) wraz z jego nieodłącznymi elementami: humorem, ironią i grą językową.

Przedmiotem analizy w niniejszym artykule jest właśnie rola gry językowej w tworzeniu określeń prostytutek i kobiet lekkich obyczajów we współczesnym języku rosyjskim.

W tekście został pokrótce omówiony problem prostytucji w Rosji oraz przedstawiono wybrane przykłady zastosowania elementów gry językowej (kalambury, kontaminacje, zapożyczenia z języka angielskiego, transformacje wyrażeń już istniejących w języku rosyjskim i in.). Podkreślona została również rola komizmu w tworzeniu omawianych określeń.

РОЛЬ ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ В ФОРМИРОВАНИИ ОПРЕДЕЛЕНИЙ
ПРОСТИТУТОК И ЖЕНЩИН ЛЁГКОГО ПОВЕДЕНИЯ
(НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА)

Резюме

В русском языке конца XX и начала XXI столетия немалую роль играет жаргон. Особенно - молодёжный, в котором наиболее отражаются перемены русского общества. Жаргон интересен и с лингвистической точки зрения: представляет собой пучок юмора, иронии и языковой игры.

Предметом исследований в настоящей статье являются определения проституток и женщин лёгкого поведения, которые возникли именно путём языковой игры (например: сложения и контаминации, семантические неологизмы, а также заимствования из английского языка).

Речь тоже идёт о стилистическом и эмоциональном разнообразии упомянутых выше выражений, т.е. об иронических, пренебрежительных, а даже грубых определениях. Подчёркивается также роль комизма в образовании исследованного материала.

Przypisy:

¹ Zob. choćby: Л. П. Крысин: *Взаимодействие литературного языка и неcodифицированных подсистем*. W: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русский язык*. Ред. Е. Ширяев. Opole 1997, s. 40 lub Т. В. Зайковская: *Пути пополнения лексического состава современного жаргона (автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук*. Москва 1993, s. 6.

² Zob.: Е. Ленц: *Проституция как источник пополнения бюджета*. „Сегодня” 2000, nr 170 (wersja internetowa na stronie www.segoday.ru).

³ Termin *кривое зеркало (krzywe zwierciadło)* w odniesieniu do gry językowej wprowadził В. З. Санников. Zob. tegoż: *Русский язык в зеркале языковой игры*. Москва 1999, s. 13.

⁴ Т. Szczerbowski: *Gry językowe w przekładach „Ulissesa” Jamesa Joyce’a*. Kraków 1998, s. 35.

⁵ Obydwa typu opisuje В. З. Санников. Zob. tegoż: *Русский язык в зеркале языковой игры*. Москва 1999, s. 490 i 492.

⁶ Zob. na przykład: А. Markunas: *Толковый словарь молодёжно-студенческого жаргона*. Poznań 2003.

⁷ Zob. na przykład: Д. С. Балдаев: *Словарь блатного воровского жаргона в двух томах*. Москва 1997 oraz Т. Г. Никитина: *Так говорит молодёжь. Словарь молодёжного сленга*. Санкт-Петербург 1998.

⁸ Określenie to zostało wykorzystane w: А. Рэнн, *Лапоть в смокинге (Нужна ли Кёнигу „пятая графа”?)*. „Новые Колёса” 2000, nr 244, s. 6, a jest potowane choćby w: Д. С. Балдаев: *Словарь блатного воровского жаргона в двух томах*. Москва 1997.

⁹ Terminem żargon ogólny (*общий жаргон*) О. П. Ермакова, Е. А. Земская i Р. И. Розина pazywają język powstały w wyniku zmieszania się kilku typów żargonów specjalistycznych. Zob. tychże: *Слова, с которыми мы все встречались. Толковый словарь русского общего жаргона (под общим руководством Р. И. Розиной)*. Москва 1999, s. IX-XVII.

¹⁰ Zob.: В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, *Большой словарь русского жаргона*. Санкт-Петербург 2000.

¹¹ Zob. na przykład: Т. Г. Никитина: *Так говорит молодёжь...*

¹² Zob.: В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, *Большой словарь...*

¹³ Zob.: Tamże.

¹⁴ Zob. na przykład: Т. Г. Никитина: *Так говорит молодёжь...*

¹⁵ Zob.: В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, *Большой словарь...*

¹⁶ Zob. na przykład: А. Маркunas: *Толковый словарь...*

¹⁷ Zob. na przykład: Т. Г. Никитина: *Так говорит молодёжь...*

¹⁸ Zob.: Tamże.

¹⁹ Określenie to jest indywidualizmem odautorskim i zostało zaobserwowane w: В. Кантор: *Соседи*. „Октябрь” 1998, nr 10, s. 84.

²⁰ Zob. na przykład: Д. С. Балдаев: *Словарь блатного воровского жаргона...* oraz Т. Г. Никитина: *Так говорит молодёжь...*

²¹ Zob. na przykład: А. Маркunas: *Толковый словарь...* oraz Д. С. Балдаев: *Словарь блатного воровского жаргона...*

²² Zob.: Tamże.

²³ Wyrażenia te zostały zaobserwowane w: М. Глебова: *Конец красных фонарей?* „Огонёк” 1998, nr 2, s. 25.

²⁴ Zob.: В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, *Большой словарь...*